

FRANÇOISE MÉLONIO: TOCQUEVILLE ET LES FRANÇAIS

Aubier. Histories. Paris, 1993

André Jardin 1984-ben megjelent Tocqueville-monográfiájában (ALEXIS DE TOCQUEVILLE 1805–1859, Paris, Hachette), amely minden bizonnyal a legalaposabb mű e tárgyban, lábjegyzetben hivatkozik arra, hogy Françoise Mélonio disszertációt ír Tocqueville művének utóéletéről, a francia kultúrában elfoglalt változó helyéről. TOCQUEVILLE DANS LA CULTURE FRANÇAISE című értekezését 1991-ben védte meg Mélonio, abból született ez a könyv. A munkát olvasva megérthetjük, miért tartják a szerzőt André Jardin, Jean-Claude Lamberti, François Furet vagy a Mélonióhoz hasonlóan szintén fiatal – és a legjobbnak tartott kritikai DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE kiadást gondozó – Eduardo Nolla mellett az egyik legkomolyabb és legfontosabb Tocqueville-szakértőnek.

Françoise Mélonio, aki a nanterre-i (Paris X) egyetemen tanít eszmétörténetet, részt vett a Tocqueville-összkiadás gondozásában. A TOCQUEVILLE ET LES FRANÇAIS az első önálló könyve, de már a nyolcvanas évek elejétől gyakran hivatkoznak kutatási eredményeire, írásainak súlya van.

Említettem, hogy André Jardin monográfiája valószínűleg a legjobb, amit Tocqueville-ről írtak: a népszerű(sító?) tudományos munkák manapság már nem túl népes csoportjába tartozik, egy jó életrajzi regény olvasmányosságát a történeti munka részletességével és pontosságával örvözi. A monográfia mintegy folytatásaként ajánlja olvasójának Mélonio készülő, s mint látjuk, közel tíz év múlva megjelenő könyvét. A munka alaposan és az olvasó számára élvezetesen dolgoz fel egy hatalmas kutatási anyagot, amely nem más, mint a francia kultúra (politikatudomány, történetírás, gyakorló politikusok, sajtó, művelt olvasó stb.) reagálása Tocqueville-ra első, a lehető legnagyobb elismerést meghozó műve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA megjelenésétől napjainkig. Közel százhatvan év ez, melynek során, a szerző szavaival élve „Tocqueville és a franciák perlekedését követve Franciaország de-

mokratikus átalakulásának rögös útjain haladunk végig” (8. o.). Meg kell jegyezni, hogy a szellemes (de nem szellemeskedő), szép és világos stílusban megírt mű a szerző szándékán túlmenően is igencsak sűrített. Első könyves szerző, gazdasági recesszió, kiadói takarékoság: mindez együtt csak még inkább tömöríti a jellegénél fogva egyébként is „sűrű” műfajnak számító befogadástörténetet. Elvégre nem lehet minden hivatkozást megmagyarázni, tisztelettel feltételezni kell az olvasóról, hogy van fogalma a korról, és ha egy mellékszál nem világos, utánanézz egy lexikonban vagy egy szakmunkában. (Különösen, ha a kiadó ragaszkodik a háromszáz nem túl nagy méretű oldal terjedelemezhez.) Jardin monográfiája a maga legalább háromszoros terjedelmével és más jellegével (az Hachette életrajzsorozatában jelent meg) megteheti, hogy azt is elmondja, amit már a középiskolában illik tudni. Mélonio recepciótörténeti munkája erre legfeljebb utalhat. A könyv szerkezete, a jegyzetanyag, a hivatkozások – Tocqueville szellemében – a hasznosság, a használhatóság elvét követik.

A műben feldolgozott több mint másfél évszázadot három fő részre osztja a szerző. A könyv első része, négy fejezet tárgyalja azt az időszakot, amelyben Tocqueville alkotott és *hatott*. Vagyis az 1880-as évekig terjedő periódust, ami magában foglalja az 1859-ben bekövetkezett halálát követő körülbelül húsz évet is. Az ötödik fejezet a felejtés 1940-es évekig terjedő szakaszát elemzi, a hatodik az 1950-es évekkel kezdődő újrafelfedezést. Mindezt persze Franciaországban, hiszen Amerikában Tocqueville hírneve egy pillanatra sem halványul. Raymond Aron LES ÉTAPES DE LA PENSÉE SOCIOLOGIQUE című könyvében (Gallimard, 1967) kritikusan jegyzi meg: nincs az az amerikai diák, aki történetész- vagy filozófusdiplomát szerezhetne úgy, hogy Tocqueville-ről nem is hallott, Franciaországban ebben nem volt semmi rendkívüli. (Egyetemi tanulmányai befejeztekor Aron maga sem tudott róla semmit.)

Tocqueville franciaországi fogadtatása akár a „sic transit gloria mundi” szállóige példája lehetne, de az effajta bölcsességek sorában megemlíthetnénk azt is, hogy „senki sem próféta a saját hazájában”. Első könyve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA 1835-ös megjelenésé-

vel élő klasszikussá és egyben divatosná vált; mai szóhasználatnál a könyv bestseller lett. Az AMERIKAI DEMOKRÁCIA kiindulópontja az a gondolat, hogy a jövő államformája a demokrácia; Amerikában már megvalósult. Franciaország is e felé halad. A demokrácia mindenképpen létrejön, nem mindegy azonban, hogy milyen áron, és ami szorosán kötődik ehhez, nem mindegy, hogy milyen formában. Az amerikai demokráciát szabadelvű, a szabadságot legmesszebbmenőkig tiszteletben tartó jellege teszi példaértékűvé. Ám a demokrácia lehet diktatórikus is – a többség diktatúrája a kisebbség felett. Arisztotelész szellemében Kant úgy tartja, hogy csak diktatórikus, ahogy ő mondja, tirannikus lehet. Tocqueville-nak magának is vannak ilyen féltelmei, komolyan is veszi azokat. Leegyszerűsítve és sarkítva azt is mondhatnánk, hogy éppen ezért írta AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIÁT. Számára a demokrácia nem érték, hanem történelmi szükségszerűség, fátum, ami értékessé is tehető, ha a társadalom képes tiszteletben tartani az emberi szabadságot. Az amerikai társadalmat azért érdemes (kell) vizsgálni, hogy megtudjuk, milyen okokkal magyarázható *liberális* demokrátiás volta. Tocqueville sokrétű magyarázatot ad az általa megfogalmazott kérdésre. Amerika szerencsés földrajzi helyzete (nincsenek szomszédai, vagyis potenciális ellenségei) nem elhanyagolható szempont, de ennél sokkal lényegesebbek a törvényei és az azokat meghatározó, az alapítók puritanizmusára épülő *erkölcsök és szokások*. E tényezők együtt eredményezik, hogy az amerikai társadalom minden pénzkereső foglalkozást egyformán tiszteletreméltónak tart, nem veti meg egyik vagy másik társadalmi csoportot, nincs arisztokrácia és arisztokratikus sznobizmus, van viszont általános jólét és társadalmi egyenlőség. Olyan előnyök ezek, amelyek ellensúlyozzák, sőt messze felülműlják a hátrányokat, mint amilyen a kereskedőszellem elsődlegessége, bizonyos mértékű korrupció lehetősége, a magaskultúra hiánya és az az enyhé unalom, ami rátelepszik erre a társadalomra.

Tocqueville-t a szellemi és politikai viták középpontjába állítja a műve. Bár a L'ANCIEN RÉGIME ET LA RÉVOLUTION sem marad majd észrevétlen, egyik későbbi munkája sem vált ki akkora érdeklődést, mint AZ AMERIKAI DE-

MOKRÁCIA, különösen annak 1835-ben megjelent első kötete. A sikert leginkább talán az a magyarázhatjuk, hogy e könyv központi kérdése, a politikum és a vallás kapcsolata, a kor Európájában nehezen megkerülhető. Az európai politikai gondolkodás a vallást, a választottságot a még nem túl távoli abszolutizmussal azonosítja, a szabadgondolkodást pedig a szabadelvűséggel. Jegyezzük meg: nem csak a múlt század harmincas éveiben. Ennek az egyszerűsítő és emiatt torzító felfogásnak az okait Tocqueville AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIÁ-ban is elemzi, a felvilágosodásra és annak antiabszolutista klérus- és vallásellenességére visszavezetve azonban A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című munkájában tárgyalja. És egyáltalán nem ért vele egyet. A liberális és demokratikus amerikai társadalom alappillére szerinte épp a szigorú vallásos szellem, erre épül a szabadságot tiszteletben tartó értékrend és viselkedésmóddal. Az amerikai egyház(ak) leglényegesebb vonásukban, jelesül az államhoz való viszonyuk jellegében eltérnek az európaiaktól. Amerikában az egyház nem akar világi hatalommá válni; ezért képes megtartani a lelkek fölötti hatalmát. Ha ugyanis a szellemi hatalom a világot használja a maga megtámogatására, részesednie kell és részesedik is a világi hatalom gerjesztette gyűlöletről, az egyház együtt bukik a hatalommal. A vallás iránti igény azonban nem hal ki az emberekből: a vallásos szellem Tocqueville szerint az emberi természet egyik legfontosabb tulajdonsága. A forradalmi ideológia, mely forradalmi államvallást is létrehozott a terror uralma idején, a vallás tekintélyvesztése keltette ürt pótolta a tömegek számára a politikai propaganda eszközeivel.

Ez az eredeti, a korszellemtől azonban egyáltalán nem idegen kérdésfeltevés vitatott szerzővé teszi Tocqueville-t, egyben olyan szerzővé, akinek művében legitimista és liberális egyaránt talál kivetnivalót és elfogadhatót is. E felemás viszony előrevetítheti a későbbi felejtést, bár Françoise Mélonio nem egyszerűsíti le ily módon az okok sokkalta összetettebb, nem kevés véletlen elemet tartalmazó együttesét. Életében olvassák és vitatják ugyan Tocqueville-t, de azért mégis csak „páciensek nélküli orvos”. Őt nem lehet zászlóra tűzni, rajjongva idézni. Nem hirtelen

fordulnak el tőle, soha nem is fogadták el egészen. A korszellem is olyan irányba halad (a romantika, a romantikus nacionalizmus irányába), ami egyre távolodik Tocqueville önkritikus és minden egzaltáltságtól mentes gondolkodásmódjától. Ahelyett, hogy dicsőséges forradalom- és nemzetképet festene (mint például Michelet), az ellentmondásokra, a veszélyekre hívja fel a figyelmet, mintegy megfogalmazza a franciák szorongásait, félelmeit. A második császárság idejére és azt követően politikai szempontból feleslegessé válik, megvannak nélküle. A teret nyerő nacionalista republikanizmus Gobineau-hoz áll közel, nem Tocqueville-hoz. Ha tíz évvel korábban még vígjátéki fordulat volt a „*comme a dit M de Tocqueville*”, a századvég szellemi életéből, még a vígjáték szintjéről is kiszorul. A durkheimi szociológia nem tekinti vizsgálандó területnek a politikát, aminek Mélonio szerint az egyik legsajnálatosabb következménye, hogy ezzel az *Annales* Durkheim egyébként áldásos hatása alatt álló történetészeit is eltávolítja, legalábbis kezdetben, Tocqueville-től.

A múlt század kilencvenes éveitől fél évszázadon át Tocqueville másodrangú klasszikus, megemlítik néha, születik róla egy-két monográfia is, a szellemi köztudathól azonban mintha végleg kiszorulna.

Tocqueville európai reneszánsza érdekes módon nem Franciaországban kezdődik. Olasz (Croce) és német (J.-P. Mayer) szerzők kezdik kiadni és elemezni a harmincas évek végén. Talán nem véletlen, hogy először épp a fasizmus által leginkább érintett országok filozófusai éreznek rá aktualitására.

A franciaországi reneszánszt három szakaszra osztja Mélonio. Az első Raymond Aron nevéhez és az ötvenes évekhez fűződik, aki *AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA* első könyvéből kiindulva elemzi a politikai rendszereket. A második hullám kiindulópontja *AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA* második könyve; a hatvanas évek szociológusainak, filozófusainak kultúrájáról és demokráciáról szóló vitáját ennek gondolatai fogják át. A harmadik a hetvenes években a történész Tocqueville-t, *A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM* szerzőjét helyezi a forradalomról írók között a legelőkelőbb helyek egyikére – François Furet-nek köszönhetően.

Végül feltétlenül szólni kell néhány szót a kimerítő, rendszerezett, könnyen használható Tocqueville-bibliográfiáról, melyet könyve végén közöl François Mélonio. Két nagy részre osztja, az első a forrásmunkák rendszerezése: kéziratok, megjelent munkák, recenziók (művek szerint), lapokban megjelent életrajzi jellegű cikkek (jellegük szerint: szatirikus, tudományos, nekrológ stb.), általános munkák. A bibliográfia második részében a Tocqueville-ről szóló tanulmányok, tudományos munkák kaptak helyet. A bibliográfia voltaképpen a könyv második rétege: aki önállóan akarja kutatni a témát, segítséget kap hozzá: a tanár szolgálata ez a diák – a leendő tudós – érdekében. Tocqueville szelleméhez hűen Mélonio is segíteni akar, vezetni és egyben önálló reflexióra serkenteni.

Bozó Katalin

PÖTTYÖS BATYU ÉS SZÓLÓKARÓ

Halász Károly életmű-kiállítása a Paksi
Képtárban, 1994. május-július

Örömmel vállaltam el Halász Károly életmű-kiállításának megnyitását Pakson, abban a képtárban, melynek alapítója, vezetője és segédmunkása egyben, melynek egyik szárnyában állandó kiállításon láthatók a XX. század egyetemes és magyar közelmúltjának legjobb művészei ajándék műveikkel, a másokban pedig változó kiállításokon a városhoz szorosabban vagy lazábban kötődő életművek. A kiállítás lelkes, de kis közönsége után szükségesnek érzem néhány gondolatot tágabb közönséggel is megosztani.

Halász Károly Európa kisebb városai (Karcag, Miskolc, Székesfehérvár) és művészi metropolisai (Amszterdam, Köln) után nagyobb gyűjteményes anyaggal szűkebb hazai közönség előtt is bemutatkozott. Festmények, szobrok, fényképek, különös jelentéseket hordozó tárgyak voltak láthatók a kiállításon. Halász életműve a szabadságvágy és a megkötözöttség érzésének kifejezője. Tájfestéssel